

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора

Чуйко Олени Василівни

на дисертаційну роботу Овчаренко Олени Юріївни

«Чинники стресостійкості студентів в умовах інклюзивного навчання»,

подану на здобуття ступеня доктора філософії у галузі психології

за спеціальністю 053 «Психологія»

Актуальність теми дослідження

Тема дисертаційного дослідження «Чинники стресостійкості студентів в умовах інклюзивного навчання» є надзвичайно актуальною, оскільки відповідає сучасним запитам суспільства, системи освіти та психологічної науки. В умовах воєнного стану, економічної нестабільності та значного психоемоційного напруження молоді проблема розвитку та підтримки стресостійкості набуває особливої ваги. Це питання виходить за межі індивідуального психологічного добробуту й торкається більш широкого контексту - забезпечення якості освіти, соціальної інтеграції та адаптації молоді з різними можливостями.

Інклюзивна освіта сьогодні є одним із пріоритетних напрямів розвитку освітньої політики України, спрямованої на створення рівних можливостей для всіх студентів, незалежно від стану здоров'я, фізичних чи психічних особливостей. Водночас умови навчання студентів з інвалідністю потребують додаткової психологічної підтримки, оскільки ця категорія молоді частіше стикається з підвищеним рівнем тривожності, соціальною ізоляцією, бар'єрами у спілкуванні та труднощами професійного самовизначення.

Питання стресостійкості студентів у таких умовах є складним системним феноменом, який поєднує індивідуальні, соціально-психологічні та середовищні чинники. Саме тому дослідження внутрішніх ресурсів, механізмів адаптації, копінг-стратегій, рівня соціальної підтримки та самооцінки є важливим для комплексного розуміння психологічної

готовності студентів долати труднощі навчання, спілкування і професійного становлення.

Дисертаційна робота узгоджується з провідними напрямками сучасної психології стресу, психології особистості, вікової, соціальної та інклюзивної психології. Її результати відповідають стратегічним завданням реформування системи вищої освіти України, орієнтованої на гуманістичні, особистісно-центричні та інклюзивні принципи навчання.

Актуальність теми підкріплюється і практичним значенням дослідження. Виявлення чинників стресостійкості дозволяє створювати ефективні програми психопрофілактики, психологічного супроводу та розвитку особистісних ресурсів студентів. Отримані результати можуть бути використані психологами, кураторами академічних груп, викладачами, фахівцями центрів інклюзивної освіти для оптимізації умов навчання та адаптації студентів з інвалідністю.

Особливої уваги заслуговує те, що авторка поєднала теоретичний аналіз проблеми стресостійкості з емпіричним дослідженням, проведеним серед студентів з та без інвалідності. Такий підхід забезпечив можливість порівняльного аналізу та виокремлення специфічних і універсальних чинників стресостійкості. Наукова новизна полягає у виявленні взаємозв'язку між соціально-психологічними показниками, особистісними ресурсами, адаптивністю, копінг-стратегіями та рівнем психоемоційної стійкості студентів в інклюзивному середовищі.

Таким чином, тема дослідження є науково обґрунтованою, соціально значущою та практично спрямованою. Вона відповідає потребам сучасної української освіти й суспільства, а також пріоритетним напрямкам розвитку психологічної науки щодо збереження психічного здоров'я та підвищення стресостійкості молоді. Отримані результати мають значний потенціал для подальшого впровадження у практику освітніх закладів і можуть слугувати теоретичною та методичною базою для розроблення інноваційних психологічних програм підтримки студентів в умовах інклюзивного навчання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки та практичні рекомендації, подані в дисертації «Чинники стресостійкості студентів в умовах інклюзивного навчання», є логічно обґрунтованими, внутрішньо послідовними та базуються на комплексному теоретико-емпіричному аналізі проблеми. Авторка глибоко опрацювала широкий спектр наукових джерел - як класичних, так і сучасних - що дозволило сформувати цілісну концепцію вивчення стресостійкості студентів з позицій системного, особистісно-ресурсного та соціально-психологічного підходів.

Методологічна база дослідження є науково виваженою і відповідає завданням, меті та предмету роботи. У дисертації застосовано комплекс валідних психодіагностичних методик (зокрема, шкала сприйнятого стресу PSS-10, коротка шкала стійкості (The Brief Resilience Scale), коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР (B.V. Hart), тест життестійкості С. Мадді (Hardiness Survey), опитувальник «Копінг-стратегії» Лазаруса, методика діагностики соціально - психологічної адаптації К.Роджерса та Р.Даймонда, Вісбаденський опитувальник позитивної терапії і сімейної терапії (WIPPF 2.0) Н. Пезешкіана та ін.) , що забезпечило достовірність і репрезентативність отриманих даних.

Авторкою проведено кореляційний, регресійний, факторний та порівняльний аналізи, що свідчить про високий рівень володіння сучасними методами статистичної обробки даних. Застосування комплексного статистичного підходу дало можливість виявити не лише окремі взаємозв'язки, а й причинно-наслідкові залежності між показниками соціально-психологічної адаптації, особистісних ресурсів, копінг-стратегій, рівнем тривожності, стресу та життестійкості.

Отримані результати мають належну наукову обґрунтованість: усі гіпотези підтверджені емпіричними даними, а висновки випливають із проведеного аналізу. Авторка послідовно доводить взаємозв'язок між рівнем адаптивності, прийняттям себе та інших, емоційним комфортом і

внутрішніми ресурсами особистості студентів. Зокрема, доведено, що у студентів з інвалідністю адаптація більш залежна від особистісних і вікових ресурсів, у студентів без інвалідності - стійкіша та менш вразлива.

Практичні рекомендації, сформульовані у дисертації, ґрунтуються на достовірних емпіричних даних і логічно випливають із отриманих результатів. Особливо важливим є обґрунтування психологічної програми розвитку особистісних ресурсів стресостійкості студентів, яку авторка апробувала в експериментальному дослідженні. Програма має чітку структурно-логічну побудову, відповідає гуманістичним і інклюзивним принципам освіти та демонструє позитивну динаміку змін після впровадження.

Висновки дисертаційного дослідження відзначаються не лише внутрішньою узгодженістю, але й високим рівнем практичної значущості, що дозволяє використовувати їх у діяльності центрів психологічної підтримки, служб супроводу студентів з інвалідністю, у тренінговій і консультативній практиці.

Таким чином, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій є високим, що підтверджується логічною цілісністю роботи, науковою аргументованістю, коректністю використаних методів, достовірністю статистичних результатів і практичним підтвердженням ефективності запропонованих підходів.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження є вагомим і багатовимірним, оскільки отримані результати мають прикладну цінність для системи вищої освіти, психологічної служби університетів та соціально-психологічного супроводу студентської молоді.

Розроблені авторкою науково обґрунтовані підходи до вивчення та розвитку стресостійкості студентів можуть бути використані в практиці роботи психологів, викладачів, кураторів академічних груп, а також у діяльності фахівців інклюзивно-ресурсних центрів.

Особливо важливим є створення та апробація психологічної програми розвитку особистісних ресурсів стресостійкості студентів з та без

інвалідності, що базується на принципах гуманістичної психології, особистісно орієнтованого підходу та інклюзивної освіти. Програма містить тренінгові модулі, інтерактивні вправи, практики саморегуляції та розвитку емоційної стабільності, що довели свою ефективність у ході експериментального впровадження. Результати дослідження підтверджують статистично значуще підвищення показників життестійкості, самооцінки, адаптивності, довіри та зниження рівня стресу й тривожності у студентів.

Отримані дані можуть бути використані для:

- удосконалення системи психологічного супроводу студентів в умовах інклюзивного навчання;
- розроблення тренінгів, психопросвітницьких програм, семінарів для педагогів і тьюторів, які працюють із молоддю з інвалідністю;
- підготовки навчально-методичних матеріалів з психології стресу, адаптації та інклюзії;
- впровадження результатів у діяльність центрів підтримки осіб з інвалідністю у ЗВО.

Практична цінність роботи також полягає у тому, що сформульовані у дисертації рекомендації сприяють підвищенню психологічного добробуту студентів, формуванню навичок саморегуляції, розвитку емпатії, толерантності й внутрішньої гармонії.

Результати дослідження можуть бути інтегровані в діяльність психологічних служб закладів вищої освіти, інклюзивно-ресурсних центрів, соціально-педагогічних установ, а також використані для розробки державних і регіональних програм підтримки студентів у складних життєвих умовах, зокрема під час воєнного стану.

Тренінгова програма пройшла апробацію на кафедрі психології, соціальної роботи та педагогіки Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», де було засвідчено позитивні результати серед студентів. Програму неодноразово впроваджено у навчальний процес під час викладання дисциплін «Психологія стресу та стресових розладів», «Управління стресом: практичні інструменти самопомоги», «Психологічна

допомога в екстремальних ситуаціях», «Психологія стресу та стресостійкості особистості».

Матеріали дослідження використано у навчальних посібниках «Психологія стресу та стресових розладів», «Управління стресом: практичні інструменти самопомоги», а також при розробці психологічної гри «Інтеграція» (теми «Людина з інвалідністю», «Інклюзія», «Інтеграція») та «Мотиваційного щоденника стресостійкості», що сприяє постановці цілей, емоційній рефлексії та підвищенню особистісної ресурсності студентів.

Таким чином, практичне значення дисертаційного дослідження полягає у створенні науково обґрунтованої системи психопрофілактичних та розвивальних заходів, спрямованих на підвищення рівня стресостійкості студентської молоді, що має суттєву соціальну, освітню та психологічну цінність для сучасної інклюзивної освіти України.

Наукова новизна одержаних результатів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Овчаренко Олени Юріївни полягає у комплексному вивченні та науковому обґрунтуванні системи чинників, що визначають рівень стресостійкості студентів з інвалідністю та без інвалідності в умовах інклюзивного навчання, а також у розробленні й експериментальній перевірці ефективності психологічної програми розвитку особистісних ресурсів стресостійкості.

вперше в умовах воєнного стану в Україні проведено порівняльне емпіричне дослідження чинників стресостійкості студентів в умовах інклюзивного навчання;

обґрунтовано вплив первинних та вторинних актуальних здібностей (за WIPPF 2.0) на формування внутрішніх ресурсів, пов'язаних зі стресостійкістю;

комплексно досліджено стресостійкість студентів з інвалідністю та без інвалідності в умовах інклюзивного освітнього середовища, зокрема в ситуації воєнного стану й дистанційного навчання;

розроблено теоретичну модель чинників стресостійкості студентів в умовах інклюзивного навчання, сутність якої полягає в відображенні цілісної

природи особистісних ресурсів як чинника стресостійкості: життестійкості, адаптаційно-особистісно психологічних ресурсів, копінг-стратегій та впливом особистісних якостей особистості (актуальні здібності, сфер переробки конфліктів, базові емоційні установки);

уточнено уявлення про стресостійкість як динамічний особистісний ресурс, що формується у взаємодії соціально-демографічних, психологічних, освітніх та ситуативних чинників, з урахуванням контексту війни та інклюзивного навчання;

виявлено специфіку копінг-стратегій у студентів різних груп;

встановлено відмінності у внутрішніх ресурсах:

- студенти з інвалідністю спираються на вторинні (дисципліна, охайність, ощадливість);
- студенти без інвалідності - на первинні духовно-мотиваційні ресурси (віра, сенс, надія);

розроблено та апробовано авторську програму розвитку стресостійкості, адаптовану для студентів з інвалідністю та без інвалідності в умовах інклюзивного онлайн-навчання, яка продемонструвала ефективність у зниженні тривожності та підвищенні життестійкості;

проведено емпіричне порівняння копінг-стратегій, рівня сприйнятого стресу, тривожності, депресії, соціально-психологічної адаптації та особистісних ресурсів;

доведено зв'язок між рівнем вторинних актуальних здібностей і здатністю до конструктивного подолання стресу; рівнем психологічної стійкості; індексом загального благополуччя та життєздатності;

визначено специфічні відмінності у структурі чинників стресостійкості у студентів залежно від наявності чи відсутності інвалідності, що дозволяє більш точно адаптувати психолого-педагогічний супровід.

Таким чином, результати дослідження мають суттєве наукове значення, оскільки поглиблюють розуміння природи стресостійкості студентської молоді, розкривають нові аспекти її формування в інклюзивному

навчальному середовищі та розширюють методологічну базу сучасної психології освіти й інклюзії.

Повнота викладення наукових положень, висновків і результатів в опублікованих працях.

Дисертація подана у вигляді кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису, виконана здобувачем особисто, містить наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати здійснених Овчаренко Оленою Юріївною досліджень, які мають істотне значення для психології.

Загальний обсяг основного тексту дисертації, додатки та список літератури достатні для дисертаційних робіт за спеціальністю 053 – Психологія.

Аналіз публікацій дозволяє стверджувати, що всі публікації Овчаренко Оленою Юріївною прямо пов'язані з темою дисертації та розкривають її зміст. На цій підставі можна переконливо стверджувати, що дисертація виконана здобувачкою самостійно, а усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора.

Усі ключові положення дисертації - від теоретичного аналізу феномену стресостійкості до результатів емпіричного дослідження та апробації психологічної програми - знайшли своє відображення у друкованих працях здобувачки. Основні результати дослідження відображено у 26 публікаціях: 9 статтях та 17 тезах виступів на конференціях.

Розроблено 2 навчальних посібника («Психологія стресу та стресових розладів», «Управління стресом. Практичні інструменти самопомоги»), Мотиваційний щоденник стресостійкості, авторська «Психологічна гра «Інтеграція» та колективна монографія «Соціально-психологічна підтримка осіб з інвалідністю в умовах війни».

Наукові публікації відповідають вимогам п. 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження

ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою № 44 Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Оформлення дисертації за структурою, стилем представлення матеріалу та мовою відповідає вимогам оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. Матеріали дисертації чітко висвітлюють одержані під час дослідження науково-практичні результати.

Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, має належне наукове та практичне значення, а її автор виявила здатність до самостійного проведення наукового дослідження, формулювання висновків і практичних рекомендацій.

Порушень академічної доброчесності в дисертації та наукових працях, в яких подано результати дисертації, не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

Дисертаційна робота Овчаренко Олени Юріївни на тему: «Чинники стресостійкості студентів в умовах інклюзивного навчання» є завершеним науковим дослідженням, що вирізняється логічністю побудови, методологічною цілісністю та науковою обґрунтованістю. Водночас окремі положення можуть бути предметом подальшого обговорення та уточнення, що свідчить про наукову активність та перспективність теми.

1. Викликає інтерес питання репрезентативності вибірки, адже дослідження проводилося серед студентів з різних ЗВО, але не повністю розкрито особливості освітнього середовища, що могли впливати на рівень стресостійкості. Подальше порівняння за типами закладів, спеціальностями чи умовами навчання могло б поглибити висновки.

2. У контексті практичної програми розвитку особистісних ресурсів цікаво було б розширити опис механізмів її впровадження у закладах освіти, а також можливостей міжвузівської апробації. Це дало б змогу підсилити прикладне значення роботи.

3. Потребує обґрунтування вибір автором терміна «студент з інвалідністю» замість більш усталеного у вітчизняному освітньому дискурсі поняття «особа з особливими освітніми потребами».

4. Доцільним є подальше розширення соціокультурного аспекту дослідження, зокрема з урахуванням впливу воєнного стану, цифровізації навчального процесу, соціальної підтримки студентів із вразливих груп.

Загалом висловлені зауваження не знижують наукової та практичної цінності дисертації, мають конструктивний характер і можуть бути використані для подальшого розвитку теми дослідження в межах наукової школи автора.

Загальний висновок та оцінка дисертації

Дисертаційна робота Овчаренко Олени Юріївни на тему: «Чинники стресостійкості студентів в умовах інклюзивного навчання» є завершеним науково-дослідним дослідженням, що має цілісну концепцію, чітку структуру, логічно вибудовану аргументацію та ґрунтовне емпіричне підґрунтя. Авторка послідовно вирішує поставлені завдання, досягає мети дослідження та на високому науковому рівні розкриває психологічні чинники стресостійкості студентів з інвалідністю та без неї в умовах сучасного освітнього середовища.

Дисертація відзначається високим рівнем теоретичної, методологічної та емпіричної обґрунтованості. Робота відповідає вимогам, що висуваються до дисертаційних досліджень, має наукову новизну, практичну цінність і містить результати, які становлять вагомий внесок у розвиток психологічної науки, зокрема в галузі психології стресостійкості, адаптації та інклюзивної освіти.

Отже, дисертаційна робота Овчаренко Олени Юріївни повністю відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України No 44 від 12.01.2022р., а також

вимогам наказу «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

26.11.2025

професор Чуйко О. В.

Підпис засвідчує
Вчений секретар
КАРАУЛЬНА
ав . 11 .

